Sala Silvergruva Och Sala

Sala silvergruva

Sala silvergruva är en silverfyndighet sydväst i Sala, Västmanlands län i kontinuerlig drift från 1400-talet till 1908. Den sista gruvan, Bronäsgruvan, stängdes 1962. Silvergruvan utgjorde ett eget bergslag, Sala silverbergslag (sedermera Sala Bergslag), och ett eget bergmästardöme, Första bergmästardömet. Innan dess avgjordes brottmål i Gruvrätten.

Gruvan hade tre storhetstider: början av 1500-talet, mitten av 1600-talet och slutet av 1800-talet. Under de bästa åren på 1500-talet producerades 3–5 ton silver per år och totalt utvanns mer än 450 ton silver och omkring 40 000 ton bly. Gruvans djup blev mer än 300 meter, med en sammanlagd längd av orter och rum på över 20 km. Sala silvergruva är därmed den i särklass viktigaste silverfyndigheten i Sverige. Silvret var viktigt som myntmetall och gruvan var enligt Karl IX Riksens förnämsta Clenodium.

Sala stad anlades för gruvans skull av Gustav II Adolf 1624 och man anlade även två stora vattensystem med sjöar och dammar som försåg gruvan och hyttan med energi. Under vissa perioder på 1500- och 1600-talet användes krigs- och straffångar vilket kallades bergsfriden. Hantverkande tyska bergsmän inkallades ofta till högre tjänster vid gruvan.

Sala silvergruva

Historia

Gruvan torde ha upptäckts i slutet av 1400-talet, men det är först i början av 1500-talet som statsmakten börjar intressera sig för gruvan. Bergsmän skall vid julen 1511 kontaktat Svante Nilsson (Sture) för att förhandla om privilegier för gruvan. Privilegiebrev för gruvan utfärdades av Sten Sture den yngre 1512. I privilegiebrevet föreskrevs att allt silver skulle säljas till kronan, och sedan Gustav Vasa kommit till makten såg han nog till att ta kontroll över gruvan för att se till att detta efterlevdes. 1534 påbjöd han att alla gamla hyttor ute i byarna runt gruvan skulle nedläggas och rivas och all utvinning centreras till gruvan för att lättare kunna kontrolleras. Han lät efterhand även sina fogdar själv bryta och utvinna silver.

Skatten höjdes också efterhand, från början var den på 1/10 av det utvunna silvret, 1539 höjdes den till 1/7, 1540 till 1/5 och 1542 till 1/3. Priset som kronan betalade för silvret var också lågt och efterhand kom all gruvbrytning att tas över av staten vartefter bergsmännen gav upp. Då kungen på 1550-talet kallar gruvan för "Vårt och Kronans berg" skedde all gruvbrytning av kronan. Större delen av skatterna från bönderna runt Salatrakten kom även att utgå i form av naturaprestationer till gruvan - leveranser av vet, träkol, timmer och körningar åt gruvan. De var även ålagda "vindkörningar" skyldighet att hålla dragdjur till uppfordringsmaskinerna vid gruvan.

Sala silvergruva

De bästa åren var 1530- och 1540-talet, då man i genomsnitt utvann 3,5 ton fint silver årligen. Från Sturarnas tid finns inga siffror bevarade, troligen var utvinningen då ännu högre. Från 1550 minskade dock avkastningen, 1560 var den nere på en tredjedel av den tidigare utvinningen, och sjönk till 1570 ytterligare.

1600 var den nere på en fyrtiondel av vad den gett på 1540-talet. Flera ras inträffade och Johan III övervägde ett tag att helt lägga ned gruvan.

Sala silvergruva

Vid tiden för Älvsborgs lösen 1571 fanns här en tiondel av hushållen mot under gruvans glansdagar. Karl IX trodde dock på gruvan som han kallade Riksens förnämsta Clenodium, och lade ned mycket arbete på att återfinna de rika malmådrorna i gruvan, dock utan att lyckas öka avkastningen. Även Gustav II Adolf intresserade sig för gruvan och var den som 1624 lät ge Sala stadsprivilegier samtidigt som bebyggelsen flyttades från Sala gruvby till den nya staden. Man kom att påträffa nya fyndigheter och nya schakt togs upp som Sandrymingen, Kungsrymningen, Knecktschaktet, Kristinaschaktet och Makalösen. Alla visade de sig dock efter en tid sina. Även om utvinningen ökade mot de dåliga åren i slutet av 1500-talet kom de aldrig i närheten av resultaten under Gustav Vasas tid. Under Gustav Vasas tid börjar kronan därför att arrendera ut bruket till bergsmän. Från mitten av 1600-talet började dessa sluta samman för att gemensamt kunna förhandla med kronan om arrende. 1682 överläts brytningen på Sala bergslag, en sammanslutning av Salas bergsmän för evärdelig tid, ett privilegium som förnyades 1741.

Under Stora nordiska kriget uppstod brist på arbetskraft, och avkastningen blev under början av 1700-talet mycket svag. Under Daniel Bergenstiernas tid som bergshauptman 1734–1761 skedde dock en upprustning av gruvan som förbättrade avkastningen. Ökade lönekostnader och lågt silverpris ledde till att gruvan i början av 1800-talet gick med förlust.

Sala silvergruva

1817 tillträdde dock *Jakob Henrik af Forselles* som bergshauptman, och han förbättrade utvinningsanordningarna, samtidigt som silverpriset åter steg, och 1863 kunde man nå en årsproduktion som inte uppnåtts sedan 1600-talet. Därefter föll dock tillverkningen åter. På 1870-talet förbättrades arbetsmetoderna, och 1880-1881 uppfördes ett nytt anrikningsverk av August Heberle varvid tillverkningen åter steg. Heberle uppfann även i slutet av 1880-talet en metod att utvinna silver ur de gamla avfallshögarna. Dammarna kring gruvan hade lagt stora arealer under vatten, något som från 1860-talet hade lett till ifrågasättandet av dessa dammar, samtidigt som statens innehav av gruvan, som inte var någon vidare affär alltmer ifrågasattes.

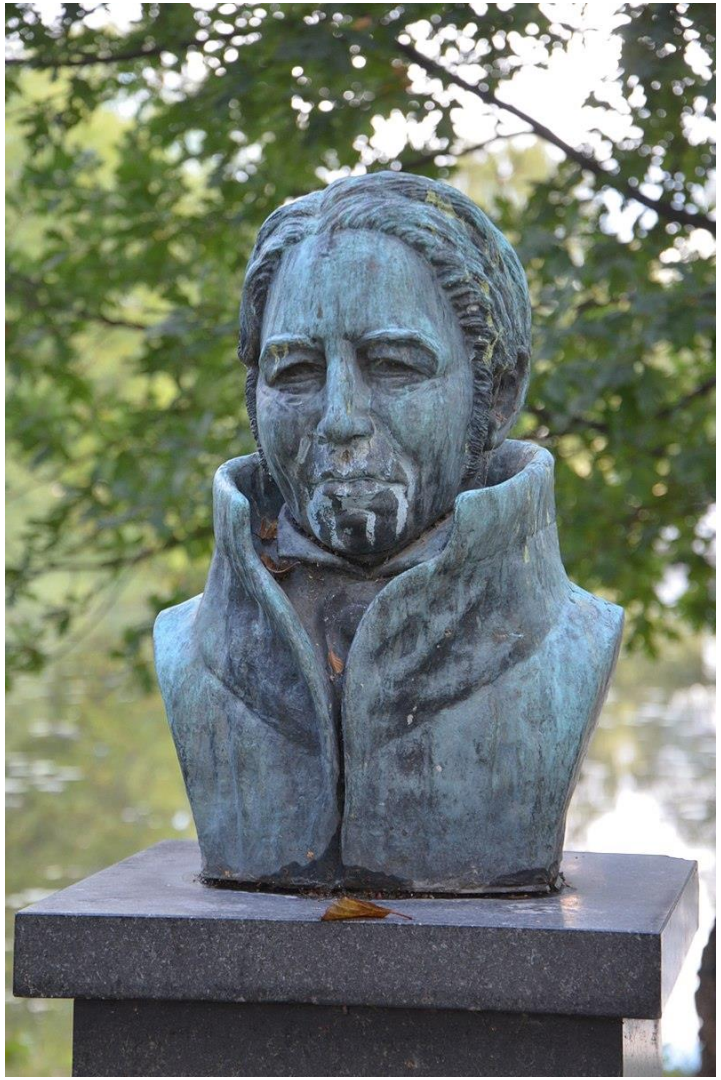

Sala silvergruva

På 1870-talet förbättrades arbetsmetoderna, och 1880-1881 uppfördes ett nytt anrikningsverk av August Heberle varvid tillverkningen åter steg. Heberle uppfann även i slutet av 1880-talet en metod att utvinna silver ur de gamla avfallshögarna. Dammarna kring gruvan hade lagt stora arealer under vatten, något som från 1860-talet hade lett till ifrågasättandet av dessa dammar, samtidigt som statens innehav av gruvan, som inte var någon vidare affär alltmer ifrågasattes. Efter långa utredningar beslutades 1887 att gruvan skulle utan vederlag överlämnas till Sala bergslag. De av dammarna vattendränkta markerna skulle dock torrläggas och 1.000 tunnland åkerjord kom att utvinnas vid de följande torrläggningarna. 1890 sålde Sala bergslag gruvan till Sala silfververks aktiebolag, som lät anlägga en ny hytta vid gruvan. På grund av sjunkande silverpriser bar sig dock inte bolaget, och 1894 såldes gruvan till Aktiebolaget Salberget, som 1905 i sin tur överlät det på Aktiebolaget Sala Zink, som hade för avsikt att i stället för silver bryta de zinkfyndigheter som fanns i gruvan. Inte heller detta bolag bar sig, och 1909 såldes gruvan till Sala grufaktiebolag, som endast i ringa mån bröt silver där, utan i stället utvann silver ur malmer från andra gruvor.

Silver är den ädlaste metall som har brutits i gruvan, därav dess epitet. Ser man till mängden av producerad metall så visar det sig dock att Sala även har varit en av Sveriges viktigaste producenter av metallerna zink och bly under historien. Detta är ingen slump, de tre metallerna åtföljer nämligen ofta varandra i berggrunden i s.k. sulfidmalmer.

Sala silvergruva

Tidigare ägare

Sala silvergruva var det sista bergsregalet, och kronan ägde den till 1887. Ägare till gruvan har varit Sala Silfververks AB, AB Salberget, Sala Zink AB, Sala Gruf AB, AB Svenska Metallverken i Västerås och Avesta Jernverks AB, som fram till 1962 bröt blyglans, zinkblände och silver. Detta skedde i Bronäsgruvan som ligger några hundra meter från det huvudsakliga gruvområdet.

Nuvarande ägare

Sedan 1988 ägs gruvan av Sala kommun och idag är anläggningen en besöksgruva med ett gruvmuseum. Sala Silvergruva AB bildades 2005, med Sala kommun som huvudägare med ca 80 % av aktieinnehavet. De övriga aktieinnehavet ägs i huvudsak av ca 300 privata B-aktieägare där Länsförsäkringar Bergslagen och Sala Sparbank är de största ägarna.

Sala silvergruva

Idag är Sala silvergruva i huvudsak en turistattraktion, där man arrangerar nedstigningar i gruvan och guidade turer. I gruvan hålls även konserter och andra lämpliga festevenemang. Provborrningar görs i trakten efter nya silverfyndigheter.

Sala silvergruva

Sala silvergruva

Sala är en tätort, som till största delen ligger i Västmanland; dock ligger området kring Norrby kyrka på östra sidan om Sagån i Uppland. Sala är centralort i Sala kommun i Västmanlands län.

I Sala återfinns Väsby Kungsgård och Aguélimuseet och strax söder om tätorten Sala silvergruva. Mitt i centrum ligger ett kvadratiskt kullerstenstorg.

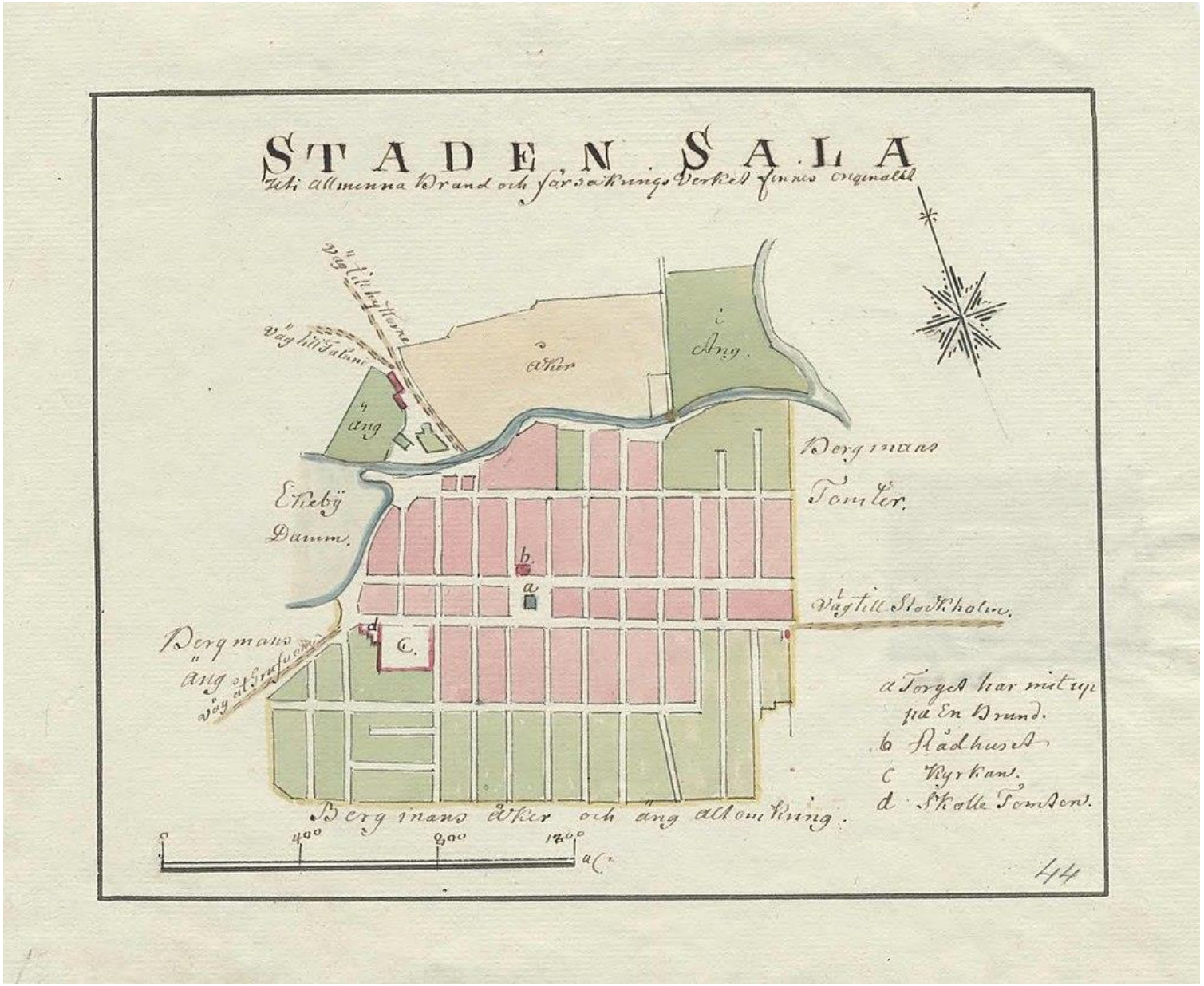

Karta över Sala från 1790-talet.

Under 1800-talet besöktes staden av H.C. Andersen, som i sin reseskildring om Sala förundrades över var alla människor höll hus när han anlände.

Salaligan var en löst sammansatt grupp på fem personer från Sala i Västmanland, som under sex år på 1930-talet genomförde rån och mord. Totalt mördades fem personer.

Vikingatiden i Salatrakten

I Sala sockenkyrkas södra vägg finns en runsten (Västmanlands runinskrifter 29) som daterats till omkring år 1100. Var stenen ursprungligen stått är okänt, men den har antagligen stått i närheten av sockenkyrkan. Inskriften lyder: Viste och Halvdan reste stenen över sin fader Holme och broder Holmfast. Livsten ristade runorna.

I samband med att Saladamm norr om kyrkan torrlades år 1901–1902 hittades fyra gravar från vikingatid. De döda, tre kvinnor och en man, var begravda i vad som verkade vara slädar eller kanoter. Gravarna var förhållandevis välbevarade och innehöll bland annat dräktspännen och spännbucklor av brons vilka har daterats till 900–1000-talet e.Kr.

I samband med sjösänkningen påträffades en mindre gravhög på gården Hovs ägor, cirka en kilometer norr om sockenkyrkan. Det rörde sig om en dubbelbrandgrav med en kvinna och en man. Förutom hästbetsel hittades också en sax av järn, nio pilspetsar och ett svärdsfäste där klingan är avbruten ungefär en decimeter under fästet. Just väster om gårdens hus finns en större fornlämningslik lämning i form av en storhög.

I Skälby, i närheten av Hov, har man bland annat hittat en yxa, glaspärlor och ett svärd. Dessa föremål har också daterats till vikingatid.

TINGET
HOTELL & PUB

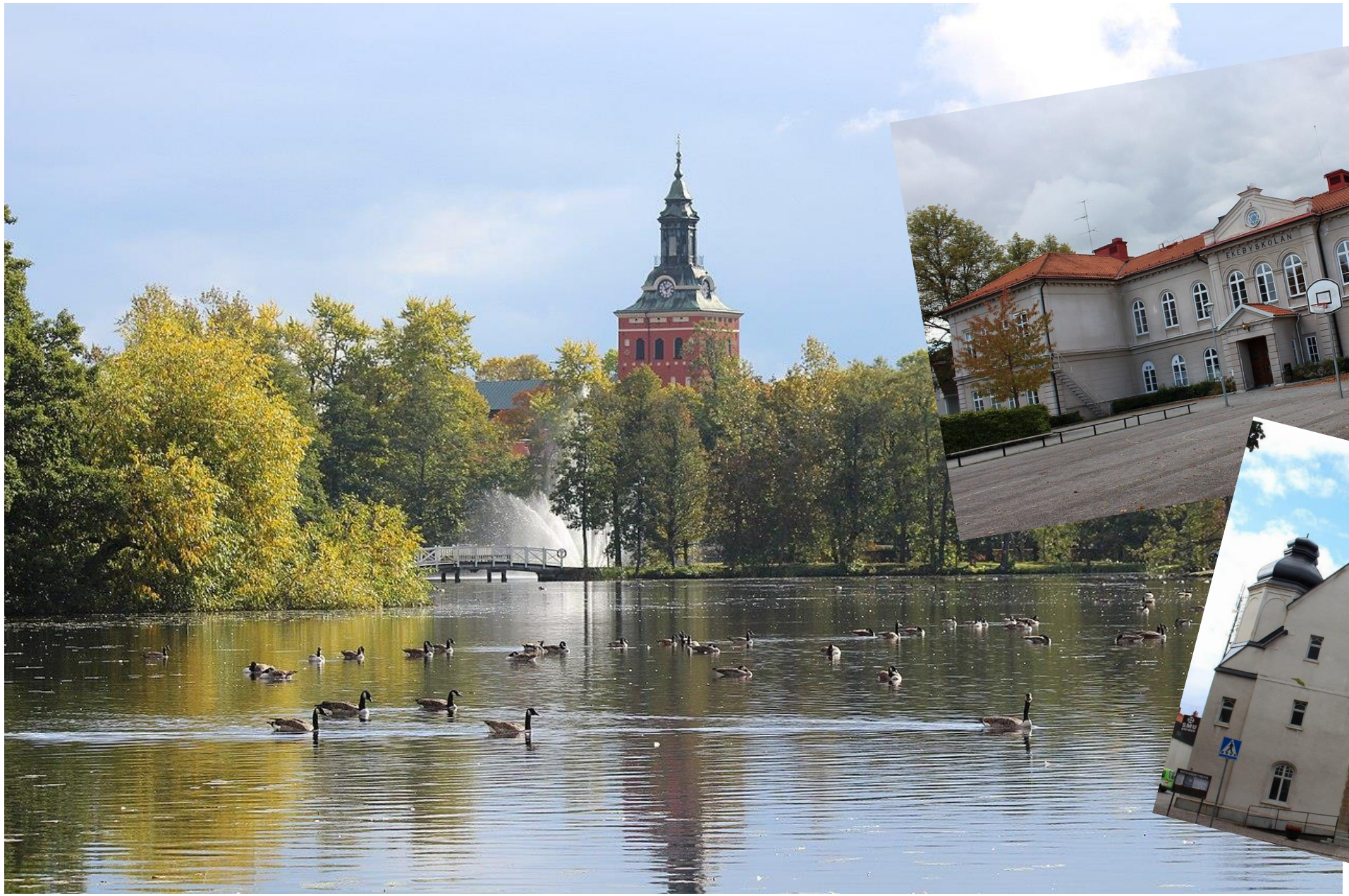

EKEBYSKOLAN

Vattentornet och Sala sockenkyrka